

Ю. В. Федорик

УСТРІЙ ТА АДМІНІСТРАТИВНА СТРУКТУРА ХОЛМСЬКО-ВАРШАВСЬКОЇ ЄПАРХІЇ

Ключові слова: православ'я, церква, єпархія, благочиння, архиєрей, консисторія, унія, Царство Польське, Холмщина, Підляшшя.

Ключевые слова: православие, церковь, епархия, благочиние, архиерей, консистория, уния, Царство Польское, Холмщина, Подляшье.

Key words: Orthodox religion, church, diocese, deanery, bishop, consistory, archiereus, Union, Kingdom of Poland, Kholm Land, Podlachia.

В останній час зростає зацікавлення історією православної церкви, яке обумовлюється її впливом на розвиток культури та релігійної свідомості українців. На відміну від теренів Південної України, де Православна церква вважалася традиційною для більшості колоністів, на Холмщині та Підляшші, розбудова її структури випливала з русифікаційних тенденцій державної влади. Холмсько-Варшавська єпархія з'явилася на місці останнього уніатського єпископства, зліквідованого у 1875 р. Дослідження процесу організації Православної Церкви у Царстві Польському допоможе більше зрозуміти процес уніфікації окраїн Російської імперії із її центральною «давньоправославною» частиною.

Проблема функціонування Холмсько-Варшавської єпархії у Царстві Польському є малодослідженою. Окремі аспекти цієї проблематики досліджували деякі польські історики: Гжегож Купріанович, Кшиштоф Лятавець, Антоні Міронович, Анджей Шабачук і т. д. Серед найважливіших монографій, використаних при написанні статті варто виділити праці К. Лятавця (*Latawiec K. W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie gubernii lubelskiej w latach 1864–1915.* — Lublin, 2007); А. Міроновича (*Mironowicz A., Kościół prawosławny w Polsce.* — Białystok, 2006), Адама Бобріка та Ізабелі Кохан (*Bobryk A., Kochan I. Prawosławie w Siedlcach.* — Siedlce, 2007); Г. Купріановича (*Kuprianowicz G., Lublin jako ośrodek wydawniczy kościoła prawosławnego w XIX — XX wieku // Lublin a książka / pod red. Antoniego Krawczyka,*

Elzbiety Jyzefowicz-Wisińskiej. — Lublin, 2004). Цінним матеріалом для написання статті є опрацювання XIX ст., у більшості російського походження, які змальовували ситуацію в Холмсько-Варшавській єпархії очима православного духівництва (На пам'ять руському народу Подлясья і Холмской Руси о возсоєдиненіи его съ православіємъ въ 1875 году — Варшава, 1876; Батюшковъ П., Холмская Русь. Историческія судьбы Русскаго Забужья — СПб., 1887; Ольховскій Г. Правдивое слово о Холмской Руси въ память двадцатипятилетія возсоєдиненія съ православной церковію Холмскихъ униатовъ (1875–1900). — Холмъ, 1902). Істотним допоміжним матеріалом є інформація, заміщена в архівних документах та православній і уніатській періодиці II пол. XIX ст., які дозволяють об'єктивно простежити процес організації єпархії. При написанні статті автор використовував матеріали польських архівів: Державного Архіву у Любліні (далі APL) та Головного Архіву давніх актів у Варшаві (далі AGAD). Церковну періодику представляють журнали: «Холмський греко-уніатський мѣсяцесловъ» та «Холмско-Варшавській Єпархіальний Вѣстникъ».

Дослідження організації структури православної єпархії у Привіслянському краї в II пол. XIX ст. допоможе простежити характерний для Росії процес уніфікації «іновірних» теренів з «давньоправославними», простежити закономірності та відмінності у організації Холмсько-Варшавської та інших єпархій у Російській імперії.

В моменті ліквідації Холмської уніатської єпархії державна влада та провладні уніатські священники пояснювали претензії Російської Православної Церкви на колишні «руські землі» функціонуванням на цих землях у минулому православного єпископства з центром у Холмі. Ідея повернення уніатського населення на «природне віросповідання» пояснювалася поверненням історичної справедливості за нанесену католиками та поляками кривду. Цей погляд домінував у поглядах православних публіцистів протягом всього часу існування Холмсько-Варшавської єпархії [1; 2, с. 211–216; 3, с. 69–71].

Не зверталось натомість уваги на той факт, що протягом часу населення призвичаїлося до латинських елементів у обряді, зблизилося з ними. Забувалося також про факт, що православні традиції на Холмщині у XVI ст. мали дуже мало спіль-

ного з Російською Православною Церквою після реформ Петра I [4, с. 75]. Існуюча у Росії синодально-консисторська система перетворювала Церкву у одну з державних установ, нівелювала її культурну самобутність і організаційну незалежність [5, с. 465]. Нова система, запроваджена в 1834 р. у Царстві Польському, була чужою для традицій місцевого населення.

Холмсько-Варшавська єпархія, утворена у 1875 р., була однією з небагатьох у Росії, які посідали власні вікаріати. Керівництво над нею здійснювали Холмсько-Варшавські архієпископи з резиденцією у Варшаві. Цю посаду займали архієреї: Іоаннікій (Горський), Леонтій (Лебединський), Флавіан (Городецький) та Ієронім (Екземплярський) [5, с. 865]. Усі вони походили з «великоросійських» губерній. Під час правління архієреї спиралися на Холмсько-Варшавську Духовну Православну Консисторію (ХВДПК), яка була виконавчим та судовим органом Церкви на терені єпархії. У 1875 р. до складу ХВДПК увійшло чотири колишніх члена ВДПК та два священника, які репрезентували «об'єднане» уніатське духовництво (Лука Цибік та Амвросій Сетницький) [6, с. 320–323; 7, арк. 40–41 і 54–54 зв.]. Останні належали до групи «галичан» і входили до складу консисторії до другої половини вісімдесятих років, коли були остаточно витіснені на духовних-вихідців з «давньоправославних» єпархій [8, арк. 7–8 зв.]. ХВДПК також посідала канцелярію, до складу якої входили секретар, чотири начальника відділів (*столоначальника*), архіваріус, референт, скарбник та секретар архієпископа [9, с. 7].

Як зазначалося, до складу Холмсько-Варшавського архієпископства входив люблінський вікаріат, який включав терени колишньої уніатської дієцезії. Його очолював Люблінський єпископ, який згідно з указом Святішого Синоду від 13/25 квітня 1875 р. та синодальної інструкції від 22 лютого/ 5 березня 1876 р. здійснював адміністративне управління «об'єднаними» парафіями під вищим керівництвом архієпископа [6, с. 320–321]. Люблінськими єпископами та вікаріями Холмсько-Варшавської єпархії були: Маркелл (Попель), Модест (Стрельбицький), Флавіан (Городецький), Гедеон (Покровський), Тихон (Белавін), Герман (Іванов) та Євлогій (Георгієвський).

Всупереч почесній назві титулу, центр вікаріату знаходився у Холмі. Там знаходився т. зв. Холмський Архієрейський Дім,

який був єпископською резиденцією і окремим адміністративним інститутом, безпосередньо підпорядкованим консисторії. Членами Холмського Архієрейського Дому (далі ХАД), від 9 травня 1876 р. були духівник, два священики і два диякони. Після останніх змін у 1883–1884 рр. до складу ХАД входили духівник, два ієромонахи, два ієродиякони та два послушники [10, с. 232]. Відповідником консисторії на терені вікаріату було Холмське Духовне Правління (далі ХДП). Воно було засноване на основі указу Святішого Синоду від 14/26 лютого 1876 р. ХДП підлягав вікарію і, подібно як ХВДПК, підпорядковувався владі архієпископа. Він функціонував аж до моменту відокремлення самостійної Холмської єпархії і виникнення 9 серпня 1905 р. нової Холмської Духовної Православної Консисторії [11, с. 413]. Правління складалося з трьох членів, обраних серед єпархіального духівництва. До складу канцелярії ХДП входили референт, його помічник та архівіст, який одночасно виконував обов'язки казначея, кілька писарів і сторож [11, с. 413]. ХДП разом з Люблінським єпископом підлягало владі архієпископа та Холмсько-Варшавської консисторії.

Адміністративна структура Холмсько-Варшавської єпархії залежала від постійного розвитку парафіяльної мережі Православної Церкви у Царстві Польському. Інтенсивне будівництво нових православних храмів, яке почалося ще в другій половині 60-х рр. ХІХ ст., було явищем, характерним для всього періоду існування Холмсько-Варшавської єпархії. Внаслідок збільшення кількості православних приходів кілька разів змінювалася організація благочиній. Найважливіші зміни мали місце у 1879 та 1898 роках, коли відбувалися реформи адміністративного устрою єпархії. У 1875–1879 рр. архієпископство складалося з 2 благочиній колишньої Варшавської єпархії (І та ІІ варшавського) та 12 благочиній колишньої Холмської єпархії (Августовського, Вільського, Білгорайського, Володавського, Грубешовського, Замостського, Костянтинівського, Красноставського, Радинського, Соколовського, Томашовського, Холмського). Структура благочиній Холмсько-Варшавської єпархії у перші роки її існування наслідувала старий поділ двох єпархій, які існували на її місці до травня 1875 р. Поділ Варшавської та Новогеоргієвської єпархії на два благочиння відбувся у травні 1852 р. Від цього року єпархія поділялася на т.зв. округ місь-

ких церков, пізніше перейменованих на перший округ (включав церкви у Варшаві, Новогорґієвській фортеці та Олександрівській колонії), а також другий, до складу якого входили інші храми Царства Польського [12, с. 115]. У Холмській уніатській єпархії поділ на 12 благочиній був затверджений на основі Найвищого указу імператора про організацію греко-уніатського духовенства у Царстві Польському від 18/30 червня 1866 р. [13, с. 2]. Після 1875 р. усі «об'єднані» благочиння колишньої Холмської єпархії були включені до складу вікаріату Холмсько-Варшавської єпархії.

23–25 січня/ 4–6 лютого 1879 р. Августовське благочиння та варшавська Успінська церква були виокремлені зі складу вікаріату та віддані під безпосередній контроль ХВДПК [14, с. 54–55]. Кількома місяцями пізніше згадане благочиння було перейменоване на Сувалкське, до складу якого, крім храмів Августовського благочиння, також увійшли церкви у Годишеві та Мазовецьку (раніше уніатська парафія Острів Мазовецький) з Ломжинської губернії. Трохи пізніше, 14/26 серпня 1879 р. була проведена найважливіша адміністративна реформа у Холмсько-Варшавській єпархії. З цього часу вона поділялася на 19 благочиній (I та II Більське, Білґорайське, I та II Варшавське, I та II Володавське, I та II Грубешовське, Замостське, Костянтинівське, Люблінське, Радинське, Сідлецьке, Сувалкське, I та II Томашовське, I та II Холмське) [15, с. 301–304]. За межами благочиній опинилися Варшавський та Холмський кафедральні собори, а також церкви: Покровська єдиновірська (знаходилася під управлінням архієпископа), цвинтарна у Волі, колишня уніатська Успенська у Варшаві (знаходилися під управлінням ХВДПК) і Іоанна Богослова у Холмі (знаходилася під управлінням ХДП) [15, с. 301–303].

Сформована у 1879 р. структура протрималася до кінця дев'яностих років, коли відбувся другий та вирішальний етап реорганізації православних благочиній у Царстві Польському. До цього часу у структурі єпархії відбулося кілька менш істотних змін. 20 квітня/ 2 травня 1887 р. з II варшавського округу був виділений новий Новогорґієвський округ у складі шести «давньоправославних» церков. Він проіснував лише три роки і 24–27 червня/ 6–9 липня 1890 р. був ліквідований та перетворений на Плоцьке благочиння [16, с. 143; 17, с. 269].

Одночасно, протягом короткого терміну, від 5/16 березня 1890 до 27 квітня/ 5 травня 1892 р. Люблінський округ поділявся на два окремі благочиння.

28 серпня — 2 вересня/ 9–14 вересня 1896 р. усі «давньо-православні» благочиння: I та II Варшавські, Плоцький та Сувалкський були реорганізовані у чотири варшавські округи. Колишні греко-католицькі парафії у Варшаві та Ломжинській губернії увійшли до складу I Варшавського округу, а колишні уніатські парафії Сувалкської губернії — до IV [18, с. 438–439; 19, арк. 2 зв.].

Вирішальні зміни у єпархіальній структурі Холмсько-Варшавської єпархії відбулися у другій половині 1898 р. На основі указу Святішого Синоду від 15/27 липня 1898 р. та постанови ХВДПК від 13/25 жовтня 1898 р. на терені вікаріату було утворено п'ять нових благочиній (другі Білгорайський та Костянтиновський, а також треті Володавський, Грубешовський та Холмський округи) [19, арк. 2 зв.–3; 20, с. 472]. Таким чином, кількість благочиній на терені вікаріату збільшилася з 12 (у 1875 р.) до 22 (у 1905 р.). В такому складі структура благочиній зберігалася до часу виокремлення Холмської єпархії у 1905 р.

Зміни у структурі благочиній залежали від збільшення кількості православних парафій. Політика влади, скерована на підтримку державного віросповідання у Царстві Польському, а насамперед на колишніх уніатських теренах, впливала на зміцнення парафіяльної мережі в Холмсько-Варшавській єпархії. Як у «давньоправославних», так і недавніх греко-католицьких парафіях продовжувалося активне будівництво нових церков, підтримане щедрими дотаціями з державної казни. Особлива увага була приділена теренам колишньої Холмської єпархії. В 1875 р. на території вікаріату Холмсько-Варшавської єпархії існувало 266 православних парафій. Протягом 30 років та кількість постійно змінювалася. Перші два роки після ліквідації унії вона зменшилася на дві парафії. Але з цього моменту можна простежити їх постійне збільшення. У 1879 р. у вікаріаті вже існувало 265 парафій, а в 1886, 1891 та 1899 відповідно 267, 270 та 280. Згідно з статистичними даними за 1901 р., на терені двох губерній — Люблінської та Сідлецької — існувало 278 парафіяльних церков, 4 соборних, 86 філіальних (припис-

них), 8 функціонувало біля державних та церковних установ, 21 на кладовищах, 36 каплиць, 2 домові церкви та 2 при ХАД [21, арк. 172–173].

У 1875–1905 рр. також збільшувалася кількість церков на терені колишньої Варшавсько-Новогеоргієвської єпархії. У 1877 р. на території восьми губерній Царства Польського: Варшавської, Калішської, Келецької, Ломжинської, Пьотрковської, Плоцької, Радомської та Сувалкської знаходилося 36 «давньоправославних» церков [22, с. 1–3; 23, с. 4–9]. Разом з храмами на терені Люблінської та Сідлецької губерній кількість православних церков у колишній Варшавсько-Новогеоргієвській єпархії дорівнювала 41. Крім цього, у складі Православної Церкви знаходився Свято-Онуфрієвський Яблочинський чоловічий монастир [24, с. 70–74]. Протягом наступних двадцяти п'яти років кількість церков поза теренами вікаріату виросла до 118 у 1901 р. [21, арк. 172–173]. Розвиток парафіяльної мережі відбувся внаслідок активного церковного будівництва, яке заохочувала та підтримувала держава. Крім цього, частину єпархіальних церков становили відібрані та реорганізовані латинські костели. Прикладами таких храмів були церкви у Кодні (пол. Kodeń), Пратуліні або Янові Підляському (пол. Janów Podlaski).

Православні святині, збудовані за цей період, були оформлені в характерних для цілої імперії «російсько-візантійському» та «російському» стилях, що втілювали ідею єдності Холмської Русі з Росією. Місцеві церкви, уподібнені за архітектурним стилем до «великоросійських» храмів, повинні були стати живим свідченням повернення колишніх уніатських теренів до єдиної «Святої Русі».

Від 1883 р., згідно зі ст. 48 і 58 Статуту Духовних Консисторій, будівництво та ремонт церков і православних каплиць повинні були відбуватися згідно з планами, ухваленими у губернських правліннях, що ще раз свідчило про тісний союз Російської Православної Церкви та держави на терені Царства Польського [25, с. 215].

Від початку функціонування Холмсько-Варшавського архієпископства був закладений глибокий внутрішній поділ між приходами колишньої Варшавсько-Новогеоргієвської єпархії, де паства складалася з православних колоністів, та парафіями, які відносилися до колишньої уніатської Холмської єпархії, де

більшість складали місцеві русини. Давні уніатські землі, які після 1875 р. утворили окремий вікаріат, стали найважливішою частиною нової єпархії, яка зосереджувала найбільший відсоток православних приходів та прихожан у Царстві Польському. Внаслідок збільшення кількості парафій у 1875–1905 рр. істотно змінювалася структура благочинній. Якщо станом на 1877 р. існувало 12 благочинній колишньої уніатської єпархії, 2 Варшавських та округ «давньоправославних» церков у Люблінській та Сідлецькій губерніях, то після 1898 р. на терені Холмсько-Варшавської єпархії функціонувало 22 благочинія на колишніх уніатських землях та 4 Варшавських. Усе це давало змогу православним офіційним колам заявляти про відродження православ'я на «споконвічних» руських землях Холмської Русі. Такі заяви лише частково відповідали дійсності, бо організація Холмсько-Варшавської єпархії ігнорувала специфіку православних традицій місцевого населення. Тим не менше, з її існуванням пов'язаний важливий етап історії Холмщини та Підляшшя, наслідком якого було тісніше залучення регіону до загальноімперських процесів.

Джерела та література

1. На память рускаму народу Подлясья і Холмской Русі о возсоѣдиненіи его съ православіемъ въ 1875 году. — Варшава, 1876.
2. *Батюшковъ П.* Холмская Русь. Историческія судьбы Русскаго Забужья. — СПб., 1887.
3. *Ольховскій Г.* Правдивое слово о Холмской Русі въ память двадцатипятилетия возсоѣдиненія съ православной церковію Холмскихъ уніатовъ (1875–1900). — Холмъ, 1902.
4. *Gil A.* Historia w służbie idei narodowej. Wydarzenia 1874 roku na Podlasiu w ocenie polskiej, ukraińskiej i rosyjskiej (recenzja na pracę S. Marozowej) // Rocznik Instytutu Europy Środkowo-Wschodniej. — 2004. — Rok. 2.
5. *Mironowicz A.* Kościół prawosławny w Polsce. — Białystok, 2006.
6. Сборникъ законовъ. Узаконенія и распоряженія правительства, относящіяся до губерній Царства Польскаго, состоявшіяся по прекращеніи въ 1871 году офіціального изданія Дневника Законовъ Царства Польскаго / Составиль Ф. Езиоранскій. 1875. — Т. 5, ч. 1.
7. Archiwum Państwowe w Lublinie. Chełmski Konsystorz Greckokatolicki. — Sygn. 1013.
8. *Лист о. Луки Цибіка до Осипа Маркова, м. Радом 10 вересня 1894 року.* Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника НАН України. Марков О. МАРК 440/р. 15.

9. Холмско-Варшавскій Епархіальний Вѣстникъ (ХВЕВ). — 1877. — № 5.
10. K. *Latawiec*. W służbie imperium... Struktura społeczno-zawodowa ludności rosyjskiej na terenie guberni lubelskiej w latach 1864–1915. — Lublin, 2007.
11. ХВЕВ за 1905. № 35
12. ХВЕВ за 1879. № 7.
13. Холмскій греко-уніатскій мѣсяцесловъ («ХГУМ») на 1867 годъ.
14. ХВЕВ. 1879. — № 4
15. ХВЕВ. 1879. — № 18.
16. ХВЕВ. 1887. — № 9.
17. ХВЕВ. 1890. — № 16.
18. ХВЕВ. 1896. — № 24.
19. Archiwum Główne Akt Dawnych, Centralne Władze Wyznaniowe w Krylestwie Polskim (AGAD CWWKP). Sygn. 54.
20. ХВЕВ. 1898. — № 23.
21. AGAD CWWKP. sygn.70.
22. ХВЕВ. 1877. — № 6
23. ХВЕВ. 1877. — № 7
24. ХГУМ. 1875.
25. ХВЕВ. 1885. — № 15.

Анотації

Федорик Ю. В. Устройство и административная структура Холмско-Варшавской епархии.

В статье рассматривается внутреннее устройство и административная структура православной епархии в Царстве Польском во II пол. XIX в. В своей статье, автор раскрывает особенности внедрения синодально-консисторского устройства на Холмщине и Подляшье, анализирует деятельность местных православных архиереев и церковных епархиальных институтов. Автор прослеживает изменения в благочинной и приходской структуре Холмско-Варшавской епархии.

Fedoryk Yu. V. The organization and administrative structure of the Kholm-Warsaw diocese.

The paper presents internal organization and administrative structure of the Orthodox Diocese in Kingdom of Poland in II half of XIX century. In the article, author exposes the features of input of the synod-consistory organization on Kholm Land and Podlachia, analyses activity of the local Orthodox bishops and church institutes of diocese. An author traces changes in the deanery and parish structure of the Kholm-Warsaw Diocese.